

УДК 343.91:343.77

Руденко Тарас Олексійович –
здобувач кафедри оперативно-
розшукової діяльності Національної
академії внутрішніх справ

ОПЕРАТИВНО ЗНАЧИМА ПОВЕДІНКА ПІД ЧАС УЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ У ПРОЦЕСІ ОБІГУ КУЛЬТУРНИХ ТА ІСТОРИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ

Здійснено аналіз оперативно значимої поведінки як елемента оперативно-розшукової характеристики злочинів, що вчиняються в процесі обігу культурних та історичних цінностей. З'ясовано, що оперативно значима поведінка в зазначеному контексті передбачає злочинні дії, спрямовані на: отримання предметів, що становлять культурну й історичну цінність; їх легалізацію або приховування джерел надходження (тобто практично – маскування факту злочину); отримання можливості реалізувати культурні й історичні цінності; реалізацію культурних та історичних цінностей.

Ключові слова: злочини, що вчинюються в процесі обігу культурних та історичних цінностей; етапи вчинення злочину; елемент оперативно-розшукової характеристики; оперативно значима поведінка; особливості оперативно значимої поведінки.

Проаналізовано оперативно значимое поведение как элемент оперативно-розыскной характеристики преступлений, совершаемых в процессе оборота культурных и исторических ценностей. Определено, что оперативно значимое поведение в указанном контексте предполагает преступные действия, направленные на: получение предметов, представляющих культурную и историческую ценность; их легализацию или сокрытие источников поступления (то есть практически – маскировку факта преступления); получение возможности

реализовать культурные и исторические ценности; реализацию культурных и исторических ценностей.

Ключевые слова: преступления, совершаемые в процессе оборота культурных и исторических ценностей; этапы совершения преступления; элемент оперативно-розыскной характеристики; оперативно значимое поведение; особенности оперативно значимого поведения.

This article contemplates special features of operative-detective characterization which chooses among the various features those required for detection and fixation of crime facts (the list of elements of operative-detective characterization includes: the concept of a specific crime; qualification of actions being characterized; prevalence of operationally meaningful behaviour; operationally meaningful behaviour; persons of an offender and a victim; reasons and circumstances of a crime commitment; subjects and objects being operationally meaningful. We choose elements from the aforementioned list for each type of a crime or group of crimes being analyzed and unified by particular criterias that are significant (key) for characterization of particular crimes, in our case – crimes being committed in the process of turnover of culturally and historically valuable assets. Operationally meaningful behaviour is one of the main elements of operative-detective characterization of crimes being committed in the process of turnover of culturally and historically valuable assets. It represents the objective side of a crime in terms of criminal law; methods of preparation, commitment and cover-up of a crime in terms of criminology. The stages of operationally meaningful behaviour were emphasized and it was also determined that operationally meaningful behaviour in context of crime commitment in the process of turnover of culturally and historically valuable assets consists of: criminal actions aiming at appropriation of things having cultural and historical value; crime actions aiming at its legalization or concealment of sources (practically cover-up of a crime fact); crime actions aiming at getting opportunity to sale culturally or historically valuable assets; crime actions aiming at sale of culturally and historically valuable assets. These actions were contemplated as the stages of a crime as they are linked with the common purpose of removing from legal turnover and selling culturally and historically valuable assets (to get funds or valuable assets in criminal's

possession). Features of operationally meaningful behaviour on each of the determined stages were also contemplated in this article.

Keywords: crimes being committed in the process of turnover of culturally and historically valuable assets; stages of a crime commitment; element of operative-detective characteristic; operationally meaningful behaviour; features of operationally meaningful behaviour.

Зивчення сучасного стану боротьби зі злочинами у сфері обігу культурних та історичних цінностей ґрунтується на узагальненні інформації про правопорушення та злочини, об'єктом яких являється установлений державою порядок обігу культурних та історичних цінностей. У цій діяльності перед органами внутрішніх справ постають серйозні труднощі, пов'язаними з недосконалістю нормативно-правової бази, що регулює дану сферу, недоліками системи контролю у цій сфері, недоліками взаємодії державних органів у процесі виявлення і розкриття злочинів, пов'язаних з обігом культурних та історичних цінностей, та відсутність сучасних теоретичних і організаційно-тактичних основ діяльності оперативних підрозділів по виявленню та документуванню злочинів в даній сфері.

Як свідчить статистика, у даний час підрозділами МВС практично не виявляються латентні злочини, вчинювані у процесі обігу культурних та історичних цінностей (розслідування здійснюється в основному по фактах насильницько – корисливих злочинів, інформація про які надійшла офіційним шляхом в результаті звернень потерпілих), що говорить не про відсутність злочинів, а низьку активність правоохоронних органів в даному напрямку. На жаль, ні на науковому, ні на емпіричному рівнях реальний стан і масштаби діяльності злочинних угруповань і кількість злочинів, що вчинюються, не відомі. Це, насамперед, пов'язано з високим рівнем латентності цих злочинів, що зумовлено, по-перше, психологічною характеристикою окремих категорій потерпілих (наприклад, колекціонерів), по-друге, застарілими формами ведення обліків, браком належного відомчого контролю в музеях, бібліотеках, інших місцях зосередження культурних і історичних цінностей, відсутністю централізованого зв'язку регіонів з центром, труднощами кримінально-правової кваліфікації вчиненого, економічними факторами (неможливістю оплатити роботу експерта-

мистецтвознавця), слабким зв'язком НЦБ Інтерполу з базою даних її штаб-квартир [1, с. 40].

Висновок можна зробити, розглянувши результати роботи митних органів що виявлення контрабандного перевезення предметів, що мають культурну та історичну цінність – митні органи повернули власникам 22247 таких предмети вилучені та постах митного контролю у період з 2004–2008 рр. [2]. І це тільки «вершина айсберга», видима його частина, яка може дати мінімальне уявлення про те яка кількість культурних та історичних цінностей фактично виведено з-під контролю держави. Необхідно зазначити, що значна частина культурних та історичних цінностей попадають в нелегальний обіг в результаті вчинення інших злочинів (розкрадання, викрадення, незаконні археологічні розкопки тощо). Дану ситуацію можна пояснити тем, що статті КК України за якими можна класифікувати дії злочинців відносяться законом до категорії злочинів малої тяжкості, що не дає можливості оперативним підрозділам ОВС використовувати увесь спектр форм и методів оперативно – розшукової діяльності, який дозволив би виявить джерело надходжень в нелегальний обіг культурних та історичних цінностей, і відповідно провести документування і розкриття злочинів, які передують даним фактам, а також відсутність практичних рекомендацій щодо тактики виявлення и методики документування злочинів, що вчиняються в сфері обігу культурних та історичних цінностей. Аналізуючи вище викладене необхідно відмітити, що проблемні питання, які стосуються діяльності оперативних підрозділів по протидії незаконному обігу культурних та історичних цінностей не розроблювалися і не вивчалися в теоретичному аспекті. Також слід відмітити, що перед правоохоронними органами постає безліч питань пов'язаних з протидією злочинам, що вчиняються в сфері обігу культурних та історичних цінностей, організації взаємодії з контролюючими органами, виявлення і документування зазначених злочинів. Основою для ефективної протидії, є обізнаність оперативних працівників з особливостями злочинної поведінки, способами вчинення злочинів.

Аналізуючи наукові праці, можна зробити наступний висновок: більшість науковців розглядали особливості вчинення зазначених злочинів на ринку антикваріату з позиції «своїх» наук

(криміналістики, кримінології, кримінального права) [3–4], в основному надавалася характеристика контрабанди культурних та історичних цінностей. Але, на нашу думку, злочинні дії готуються задовго до контрабанди і у різних варіантах поєднуються у злочинні схеми корелюючи в залежності від мети злочинців і їх можливостей – тому ми надаємо характеристику оперативно – значимої поведінки з врахуванням можливостей вчинення різних видів злочинів, що вчинюються на різних етапах обігу культурних та історичних цінностей. Таку можливість надає нам оперативно-розшукова характеристика, елементи якої та їх якісне наповнення вивчали ряд науковців з позиції вивчення тих видів злочинів, які ними досліджувалися. Враховуючи існуючі теоретичні напрацювання, вважаємо за необхідне зазначити, що оперативно-розшукова характеристика обирає серед сукупності особливостей злочину з точки зору інших наук ті, що необхідні для оперативного пошуку та фіксації фактів злочинів. До всіх можливих елементів оперативно-розшукової характеристики належать: поняття конкретного злочину; кваліфікація дій, що характеризуються; розповсюдженість оперативно значимої поведінки; оперативно значима поведінка; особа злочинця та потерпілого; причини та умови вчинення злочину; суб'єкти та об'єкти, які становлять оперативний інтерес. Але для кожного з виду злочинів, або групи злочинів, що аналізуються та об'єднуються за певними критеріями, з переліку зазначених елементів ми обираємо ті, що є значимими (ключовими) для характеристики певних злочинів, в нашому випадку – злочинів, що вчинюються у процесі обігу культурних та історичних цінностей.

Одним з основних елементів оперативно-розшукової характеристики є оперативно-значима поведінка, що відображає: об'єктивну сторону злочину з точки зору кримінального права; способи підготовки, вчинення та маскування злочину з точки зору криміналістики. Цей елемент частково розглядався науковцями, але інформація не систематизувалася взагалі, або систематизувалася з точки зору потреб інших наук, або систематизувався в контексті вчинення контрабанди культурних та історичних цінностей.

Оперативно – значима поведінка в контексті вчинення злочинів в процесі обігу культурних та історичних цінностей

складається із: злочинних дій спрямованих на отримання предметів, що складають культурні та історичні цінності; злочинних дій спрямованих на їх легалізацію або приховування джерел надходження (тобто практично – маскуванню факту злочину); злочинних дій спрямованих на отримання можливості реалізувати культурні та історичні цінності; злочинних дій спрямованих на реалізацію культурних та історичних цінностей. Ці дії ми розглядаємо, як етапи злочину, оскільки вони пов'язані між собою однією метою – вилучити із законного обігу та реалізувати культурні та історичні цінності (отримати кошти або отримати культурні та історичні цінності у своє володіння).

На першому етапі особи отримують у розпорядження культурні та історичні цінності, при чому ці дії можуть бути як злочинними так і не злочинними. Варіанти оперативно – значимої поведінки наступні:

отримання культурних та історичних цінностей шляхом вчинення корисливо – насильницьких злочинів (крадіжка; грабіж; розбій; вимагання). культурні та історичні цінності можуть бути викрадено із квартир, замських будинків і нежитлових приміщень, що належать громадянам; із культових споруд; з державних музеїв та інших установ культури [5]; За інформацією СБУ, злочинці використовують наступні незаконні джерела придбання культурних та історичних цінностей: нелегальні антикварні ринки; крадіжки з антикварних салонів та з приватних колекцій; крадіжки з храмів; крадіжки з музеїв [6, с. 2–3]. Науковці роблять висновок, що досить рідкісним є протизаконний спосіб придбання культурних та історичних цінностей. Насамперед його використовують особи, які провадили незаконні археологічні розкопки, вчинивши тим самим злочин, передбачений ст. 298 Кримінального кодексу України (знищення, руйнування або пошкодження пам'яток – об'єктів культурної спадщини й самовільне проведення пошукових робіт на археологічній пам'ятці). Проте довести факт учинення цього злочину (а значить, і незаконність придбання культурних та історичних цінностей) досить важко [3, с. 29]. На нашу думку, яка підтверджується результатами опитування, культурні та історичні цінності можна поділити на певні категорії, для виокремлення яких використати об'єднуючий коефіцієнт (який складається з ціни на внутрішньому ринку антикваріату, наявності в обігу усередині країни, з ціни на зовнішньому ринку антикваріату, складності

вивезення за межі країни, рівня державного контролю сфери (де культурні та історичні цінності можуть бути здобуті – наприклад, за твердженням спеціалістів на сьогоднішній день в Україні діє 574 державні музеї та ще 1059 музеїв, що працюють на громадських засадах, але охороняється тільки 301 музей, 21 культурна споруда та кладовища, на державному обліку перебувають тільки 130 тис. предметів, які становлять історичну та художню цінність [1, с. 37]), способів отримання культурних та історичних цінностей, виду культурних та історичних цінностей тощо). З врахуванням зазначеного ми виокремлюємо наступні категорії, з точки зору можливого предмету злочинного зазіхання: не знаходяться у вільному обігу; знаходяться у вільному обігу тільки на внутрішньому ринку; знаходяться у вільному обігу на зовнішньому ринку. Пропонуючи такий розподіл ми виходили з наступних критеріїв: якщо предмети не знаходяться у вільному обігу навіть на внутрішньому ринку – з одного боку це значно підвищує їх ціну (наприклад при середній вартості звичайного золота 25 доларів США за один грам, така ж вага «скіфського» золота коштує близько 7 000 доларів США [7, с. 30], а з другого обумовлює можливість їх отримання тільки шляхом вчинення злочину. Подібна тенденція спостерігається і в інших варіантах;

отримання в результаті вчинення активних дій, але не насильницьких злочинів, а саме наруги над могилою, іншим місцем поховання, над трупом або урною з прахом покійного, а також викрадення предметів, що знаходяться в місці поховання або на трупі (ст. 297 КК України – «Наруга над могилою») – в ситуаціях коли особи здійснюють незаконні археологічні розкопки місць поховань (наприклад скіфських курганів) і здійснюють протиправне вилучення і звернення на свою користь чи користь інших осіб предметів, які знаходяться у похованнях і відповідно є історичними цінностями; умисне нищення, руйнування чи псування пам'яток історії або культури, в тому числі вчинені щодо об'єктів, які є особливою історичною або культурною цінністю (ст. 298 КК України «Знищення, руйнування або пошкодження пам'яток – об'єктів культурної спадщини та самовільне проведення пошукових робіт на археологічній пам'ятці»); пошкодження релігійних споруд або культових будинків (приміщення для проведення або забезпечення богослужінь і виконання релігійних обрядів

(церкви, собори, костьоли, синагоги, мечеті, пагоди, каплиці, дзвіниці, мінарети, молитовні тощо), кожна складова яких (архітектура, живопис тощо) суворо регламентована канонами певної церкви – тому у випадку наприклад вилучення та викрадення іконостасу (або інших предметів культу, що мають історичну цінність) і відповідно порушення канонів, дії злочинців можуть бути кваліфіковано за цією статтею (ст. 178. «Пошкодження релігійних споруд чи культових будинків»); осквернення або знищення релігійних святинь (предмети релігійного поклоніння регіонального або місцевого характеру), а також їх утримування (збереження під своїм контролем) у випадку викрадення (ст. 179 КК України. «Незаконне утримування, осквернення або знищення релігійних святинь»). Якщо релігійні святині являють собою особливу історичну чи культурну цінність, їх знищення потребує додаткової кваліфікації за ч. 2 ст. 298 КК України, викрадення релігійних святинь або заволодіння ними шляхом вимагання слід розглядати як відповідний злочин проти власності;

отримання в результаті вчинення пасивних дій, але не насильницьких злочинів, а саме: звернення на свою користь з приховуванням факту його знайдення або отримання винним з подальшим його використанням на свою користь) особою знайденого (такого, що на момент його привласнення винним знаходиться у бездоглядному стані і перебувало у невідомому для власника місці) або такого, що випадково опинилося у неї, чужого майна, яке має особливу історичну та культурну цінність, а також скарбу (зариті в землі або приховані іншим способом валюта, валютні та інші цінності, власник яких невідомий або в силу закону втратив на них право), який має перейти у власність держави, у випадку коли особа, наприклад під час археологічних розкопок (законних або незаконних) знайшла зазначені предмети і мала можливість повідомити про володіння ним таким майном власника (у випадку знаходження скарбу – державу), відповідний орган державної влади або орган місцевого самоврядування, але не повідомила і лишила у своєму володінні (для наявності складу цього злочину, не має значення те, чи знала винна особа, кому конкретно належить знайдене майно) (ст. 193 КК України – «Привласнення особою знайденого або чужого майна, що випадково опинилося у неї»);

отримання в результаті вчинення посадових злочинів, наприклад привласнення культурних та історичних цінностей, що знаходяться під охороною, у оперативному розпорядженні службової особи (шляхом прямого привласнення; шляхом створення умов для придбання у власне розпорядження тощо);

придбання їх на так званих «чорних ринках», на які культурні та історичні цінності потрапляють з порушенням законодавства;

отримання у спадок (або штучне створення такої ситуації);

отримання як подарунку;

легальна купівля (або створення вигляду шляхом підроблення документів).

Наступний етап злочинних дій – легалізація культурних та історичних цінностей або приховування джерел надходження (тобто практично – маскуванню факту злочину), може здійснюватися:

шляхом виведення з категорії культурних та історичних цінностей. В сучасних умовах культурними та історичними цінностями вважаються: занесені до Державного реєстру національного культурного надбання; включені до Національного архівного фонду України; включені до державної частини Музейного фонду України; предмети виготовлені до XVIII ст. включно (твори живопису та графіки, виготовлені вручну (у тому числі ікони, створені більше 100 років тому і вартістю від 500 (1000) євро); твори скульптури; твори декоративно-прикладного і традиційного народного мистецтва; манускрипти, інкунабули та стародруки; архівні документи, включаючи карти, плани, гравюри, літографії; зброя; рідкісні монети); предмети археології (будь-якого віку та вартості); музичні інструменти (вартістю від 100 тис. Євро); фотографії та кінопродукція (вік яких перевищує 70 років). Якщо слідувати від зворотного, то штучна зміна цих параметрів (наприклад підробка документів, або виготовлення експертного висновку, що не відповідає дійсності тощо) призведе до не визнання цих предметів культурними та історичними цінностями;

створення враження про давніше перебування цінностей у володінні певної особи, пов'язане нібито з не обізнаністю, що предмет є культурними та історичними цінностями;

зміна категорії культурних та історичних цінностей, в тому числі і вартості (особи прагнуть «занизити» вартість предметів, що мають історичну та культурну цінність, а органи досудового слідства не завжди можуть звернутися за кваліфікованою допомогою до спеціалістів, які володіють спеціальними з мистецтвознавства знаннями у зв'язку тим, що слідчі й органи дізнання не завжди знають, до яких підрозділів вони можуть звернутися із запитом, які види експертиз проводяться в установах системи МВС України та Мінюста України у справах зазначеної категорії, які питання ставляться перед експертом, коли об'єктами експертизи є культурні цінності [1, с. 29]);

підміна культурних та історичних цінностей на схожий предмет, але не аутентичний (в основному використовується при привласненні картин – живопису старих майстрів); маскуванню місць розкопів (в тому числі отримання дозволу на археологічні розкопки після знаходження предметів – культурних та історичних цінностей), з метою надання легального статусу, а отже і більшої вартості.

Наступний етап оперативно – значимої поведінки – вчинення злочинних дій спрямованих на отримання можливості реалізувати культурні та історичні цінності, а саме:

у випадку викрадення із приватної колекції, злочинці можуть звертатися до власника з метою отримання коштів за повернення культурних та історичних цінностей, на що власник може погодитися, оскільки сплачує набагато менше ніж вартують культурні та історичні цінності і отримує гарантію повернення (що не завжди відбувається при зверненні до правоохоронних органів);

переправлення за кордон – контрабанда, тобто переміщення предметів (антикваріат, ікони, церковне оздоблення, колекції (ордени, медалі, монети), картини, твори мистецтва, інші культурні та історичні цінності) через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю, незаконне переміщення історичних та культурних цінностей, щодо яких законодавством встановлено відповідні правила вивезення за межі України (вивезенню з України не підлягають: культурні цінності, занесені до Державного реєстру національного культурного надбання; культурні цінності, включені до Національного архівного фонду; культурні цінності,

включені до Музейного фонду України) (ст. 201 КК України – «Контрабанда»). Переміщення здійснюється: з використанням тайників та інших засобів, що ускладнюють виявлення предметів; поза місцем розташування митниці; шляхом декларування культурних цінностей під несправжнім найменуванням з розрахунком при цьому на неухважність митників або відсутність у них знань, достатніх для встановлення відповідності предмета, заявленого до вивезення, наданим дозвільним документам; шляхом надання одним предметам вигляду інших; з використанням підроблених чи здобутих неправомірним шляхом документів, які дають право безперешкодного переміщення предметів через кордон; з незаконним звільненням від митного контролю; шляхом розбирання предмета з подальшим переміщенням його по частинах; з обманним використанням документів або засобів ідентифікації.; в межах розташуванні митниці, але поза зоною митного контролю; поза часом здійснення митного оформлення [3, с. 30], переміщення без безпосередньої участі суб'єкта злочину (так званий «безхазяйний» спосіб);

шляхом використання корупційних зв'язків - звернення до Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України з метою отримання документів для легального переміщення культурних та історичних цінностей через митний кордон України.

Наступний етап оперативно – значимої поведінки – вчинення злочинних дій спрямованих на реалізацію культурних та історичних цінностей, а саме:

- продаж у приватні колекції в межах України;
- у випадку коли викрадення здійснювалося «на замовлення» – передача культурних та історичних цінностей замовнику;
- продаж на аукціонах за межами України;
- продаж колекціонерам, постійним перекупникам;
- громадянам України, що виїжджають на постійне проживання за кордон,
- продаж іноземцям, які навмисно приїжджають в Україну для придбання культурних та історичних цінностей;
- продаж через антикварні салони, комісійні магазини тощо (наприклад у Києві функціонує ринок з продажу предметів

антикваріату, організований Київським клубом колекціонерів на території Національного виставкового центру «Експоплаза».

На цьому етапі реалізується злочинний задум, але злочинці, будучи обізнаними з тактикою правоохоронних органів, створюють такі умови, при яких основну роль (саме при продажу культурних та історичних цінностей) виконує особа, яка не обізнана з особистостями інших членів групи; або не знає, що здійснює незаконні дії (вважаючи, що продає законно отримані культурні та історичні цінності); або використовується «в темну» – наприклад передає (переміщує через митний кордон) пакунок не знаючи вміст. Побічно такий спосіб дій підтверджують науковці (Є. П. Гайворонський [3, с. 29] стверджує, що у 9,4% контрабанду культурних та історичних цінностей було вчинено у співучасті, не було зафіксовано жодного випадку вчинення контрабанди цих предметів у складі організованої злочинної групи або злочинної організації; В.М. Шевчук зазначає, що не виявлено жодної справи про великомасштабну контрабанду, тісно пов'язану з корупцією, вчинену організованими злочинними угрупованнями на професійній основі [8, с. 103]), а опитані працівники оперативних підрозділів митниці та ОВС стверджують про наявність ознак дій організованих злочинних груп, як при вчиненні контрабанди культурних та історичних цінностей, так і в процесі їх викрадення або отримання іншим незаконним способом.

Таким чином нами виокремлено складові етапи оперативно – значимої поведінки і визначено, що оперативно – значима поведінка в контексті вчинення злочинів в процесі обігу культурних та історичних цінностей складається із: злочинних дій спрямованих на отримання предметів, що складають культурну та історичну цінність; злочинних дій спрямованих на їх легалізацію або приховування джерел надходження (тобто практично – маскування факту злочину); злочинних дій спрямованих на отримання можливості реалізувати культурні та історичні цінності; злочинних дій спрямованих на реалізацію культурних та історичних цінностей. Ці дії ми розглядаємо, як етапи злочину, оскільки вони пов'язані між собою однією метою – вилучити із законного обігу та реалізувати культурні та історичні цінності (отримати кошти або отримати цінності у своє володіння).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кофанова О. С. Теоретичні та практичні аспекти використання спеціальних знань при розслідуванні злочинних посягань на культурні цінності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Кофанова Олена Сергіївна. – К., 2011. – 208 с.

2. Як не допустити розкрадання культурних цінностей в період економічної скрути? [Електронний ресурс] : матеріали круглого столу (оновлено) в рамках художньої виставки «Великий скульптурний салон 2009». – Режим доступу : <http://www.ukrdim.org.ua /2009/03/vss2009ks/>.

3. Гайворонський Є. П. Контрабанда культурних цінностей: кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Гайворонський Євген Петрович. – Х., 2009. – 224 с.

4. Фурман Я. В. Основи методики розслідування контрабанди культурних цінностей : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Фурман Ярослав Володимирович. – К., 2009. – 235 с.

5. Відомості про посягання на художні, історичні та інші культурні цінності на території України за період 2009–2013 років та 11 місяців 2014 року : Департамент інформаційно-аналітичного забезпечення МВС України.

6. Довідка СБУ від 13 квіт. 2005 р. № 14-10384 / Головне управління по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю СБУ. – К., 2005. – 5 с.

7. Марко В. І. Соціальна обумовленість кримінально-правової заборони контрабанди історичних і культурних цінностей / В. І. Марко // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2009. – № 3. – С. 1–11.

8. Шевчук В. М. Методика розслідування контрабанди: проблеми теорії та практики / В. М. Шевчук. – Х. : Гриф, 2003. – 280 с.